

Dušan Kos

Ženska vrhniškega sodnika

Podoba neke neprimerne ljubezni v zgodnji meščanski dobi

KOS Dušan, dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

176:929Jurkovič J.N.

ŽENSKA VRHNIŠKEGA SODNIKA

Podoba neke neprimerne ljubezni v zgodnji meščanski dobi

Članek je posvečen fenomenu ljubezenskih zvez med socialno in starostno različnimi osebami neplemiškega porekla ter vlogi in oblikam ljubezni v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju na Slovenskem. Temelji na analizi zveze vrhniškega trškega sodnika Janeza Nepomuka Jurkoviča in njegove tri desetletja mlajše varovanke in rejenke Uršule Cerer v letih 1799–1803. Jurkovič je noseči ljubici našel stanovanje v Ljubljani, kjer se je leta 1801 in 1803 morala zagovarjati pred ljubljanskim županom zaradi suma prostitucije. Uršulino življenje pa je odstopalo od nra- vstveno padlih žensk, saj je imela urejeno bivališče ter oskrbo zase in za otroka, obenem pa se je razlikovalo od drugih konkubinativ in krajših prešuštniških afer. O Uršulinih in Jurkovičevih ravnanjih in čustvih vemo celo nekaj več kot iz drugih podobnih zvez, saj se je ohranilo pet pisem, ki jih je Jurkovič v letih 1802–1803 napisal sicer nepismeni Uršuli. Njihova vsebina in zapisnik zaslišanja ne razodeva le ljubezensko-tehničnih dejanj, marveč tudi njuno skrb za otroka ter tipično bidermajersko ljubezen, ki je bila povsem različna od poznobaročne.

Ključne besede: prešuštvo, konkubinativ, ljubezen, meščanska morala, mladoletniki, 18./19. stoletje, Ljubljana, Vrhnika

KOS, Dušan, PhD, Research Counsellor, Milko Kos Historical Institute, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

176:929Jurkovič J.N.

THE VRHNIKA JUDGE'S WOMAN

Portrait of an inappropriate love affair in the early bourgeois era

The article deals with the phenomenon of relationships and the forms of love in the late 18th and early 19th century in Slovenian territory between people of different social background and age who had no noble rank. At its focus is an analysis of the relationship between the Vrhnika market town judge Janez Nepomuk Jurkovič and his three-decades-younger protégé and foster daughter Uršula Cerer between 1799-1803. Jurkovič found his pregnant mistress an apartment in Ljubljana, where she had to defend herself because of suspected prostitution before the Mayor of Ljubljana in 1801 and 1803. However, Uršula's life differed from that of morally downfallen women because she had a home and support for herself and the child; at the same time, it differed from the lives of others involved in concubinage and brief adulteries. More is known about Uršula's and Jurkovič's actions and emotions than about other similar relationships because five letters that Jurkovič sent between 1802-1803 to the otherwise illiterate Uršula have survived. Their content and the minutes of the hearings reveal not only the technicalities of the love affair but also their care for the child and a typical Biedermeier love that was completely unlike the late Baroque one.

Key words: adultery, concubinage, love, bourgeois morals, juvenile adults, 18th/19th centuries, Ljubljana, Vrhnika

Dne 22. maja 1801 je ljubljanska policijska direkcija obvestila ljubljanski magistrat o Uršuli Cerer, brezposelni samski ženski z nezakonskim otrokom, katerega oče je vrhniški sodnik Janez Nepomuk Jurkovič. Policiji jo je naznanil kar njen oče Peter, ki jo je izsledil »v hiši v Poljanskem predmestju št. 10«. Uršula, ki jo je Jurkovič materialno in moralno podpiral, pa se z očetom ni hotela vrniti v domače Žiri. Ker ni upoštevala niti policijskih in Jurkovičevih zahtev, je direkcija predlagala, naj jo magistrat izroči očetu.¹

Pregon revnih samskih žensk je bil konec 18. stoletja oblastna obveza in vsakdanja praksa. Državne in mestne oblasti so z mrežo policijskih in sodnih inštitucij hotele disciplinirati npravstveno življenje neprilagojenih podanikov in jih preobraziti v koristne državljane. Če ne drugače, z zapornom, še raje pa prisilnim delom v korist skupnosti in države.² Z ustanovitvijo moderne policije leta 1786 oziroma 1793 (v Ljubljani) so dobili magistrati vzvod za nadzor nad mladimi prišleki (in domačini), zlasti brezposelnimi, tistimi brez premoženja in nad tujci.³ Magistrat oziroma župan je moral po policijskem redu iz leta 1786 zasliševati in sankcionirati privedene brezdelneže, vlačuge, življenjske izgublence, berače in druge male mestne in podeželske delinkvente. V skladu s pooblastili so stražniki izvajali racije po ljubljanskih ulicah, še posebej v (pred)mestnih beznicah (tedaj je bil zloglasen lokal »Žababirt« na Žabjeku), kjer so stanovale nekatere sumljive (zlasti mlade) prišlekinje. Ker žensk običajno niso zalotili med prostitucijo, so se lahko branile, da so prišle v mestu samo po svoje stvari, da iščejo delo, kupčujejo na trgu ... Nekateri pa so raje priznale, da v mestu prosjajo ali pa trdile, da jih je v mesto poklical zaročenec, da se poročijo. Najpogostejši izgovor pa je bilo izgovarjanje na brezposelnost.⁴ Župan je imel včasih posluš zanje in se je bolj pozanimal o njihovih nekdanjih delodajalcih ter razlogih za izgubo službo, drugič pa ga socialne podrobnosti niso nič zanimale.

Prostitucija in zvodništvo sta bila v policijskih in sodnih virih pred koncem 18. stoletja razmeroma težko dokazljiva delikta. Terezijanski kazenski zakonik iz leta 1768, ki leta 1801 seveda ni več veljal, je zvedenje žene ali hčerke še obravnaval kot velik zločin. Prostitutke bi morale kaznovati s tepežem, globami, zaporom ali prisilnim delom, v skrajnem primeru z izgonom iz dežele (tujke) ali sodnega pomerija (domačinke), zvodniki pa bi ob najbolj oteževalnih okoliščinah lahko izgubili glave.⁵ Konec 18. stoletja je ljubljanski magistrat moral slediti blažjim določilom novega kazenskega zakonika iz leta 1787 in je po kratkem zaslišanju običajno dal ženske zapreti za dan ali dva, specialne povratnice pa poslal v prisilno delavnico ali na javno delo. Tiste, ki so priznale vlačuganje (zares kesala se ni nobena), je dal še prebičati in odgnati iz mesta v rojstni kraj ali/in izročiti staršem, možem in gospodarjem. Le nosečnice in ženske z majhnimi otroki je najraje izpustil brez kazni, vendar z resnim opozorilom, naj si takoj poiščejo dostojno službo.⁶

Tako je župan Jožef Kokalj ukrepal tudi glede Uršule. Njena pojava in izpoved sta namreč odstopali od večine npravstveno sumljivih žensk z družbenega obrobja.⁷ Župan je ugotovil, da je ženska sicer brez službe, ima pa urejeno bivališče ter oskrbo zase in za svojega otroka. Šlo je za fenomen mlade brezdelne vzdrževanke, kakršnih nikoli ni manjkalo in so jim v visoki družbi nekoč rekli »kurtizane«, danes pa baje »sponzoriranke«. Te so imele drugačen položaj kot cestne in bordelne prostitutke. Seveda jih to ni opravičevalo pred oblastnimi sumi in sramoto v lastnih družinah – tudi za Uršulinega očeta Petra hčerkino življenje ni bilo sprejemljivo. Za nameček je bila ob prijetju in zaslišanju maja 1801⁸ še mladoletna (stara je bila 20 let in pol).

Starševska skrb za že skoraj odrasle otroke ni bila izjemna. Od Sonnenfelsovih zapisov iz leta 1770 dalje je bila priporočana, saj je vzgoja najbolj prispevala k splošni moralni in mnogi starši so se v duhu jožefinskega »občega državljankega zakoni-

¹ ZAL, Reg. I., fasc. 69, snopič 8II, dopis policijske direkcije magistratu z dne 22. 5. 1801.

² Čeč, Roparska vlačuga, 564 sl.; Čeč, Pravni položaj, str. 218 sl.

³ Klasinc Škofljanec, Ljubljanska policija, str. 542–549.

⁴ O tem Mal, Stara Ljubljana, str. 48 in Čeč, Roparska vlačuga, str. 561–583.

⁵ *Constitutio criminalis Theresiana*, čl. 80, 81.

⁶ Veliko zapisnikov magistratnih zaslišanij in obsodb malih delinkventov (zlasti žensk) v Ljubljani iz let 1784–1803 je v: ZAL, Reg. I, fasc. 9, 12, 15, 25, 67–69. Prim. Mal, Stara Ljubljana, str. 49.

⁷ Spis s prilogami je v: ZAL, Reg. I., fasc. 69, snopič 8II.

⁸ Morda že 22. 5. 1801 ali dan ali dva kasneje.

Hiša na Poljanski cesti 9, kjer je živela Uršula Cerer v letih 1800–1801 (foto: Dušan Kos).

ka« iz leta 1787⁹ strinjali tudi z oblastnim discipliniranjem otrok, ki jim je zagotavljalo patriarhalno oblast.¹⁰ Župan Kokalj le ni povsem upošteval očetove zahteve in policijska priporočila, saj je Uršuli dovolil ostati v mestu do ozdravitve bolnega otroka, šele nato naj bi jo poslali v Žiri. Policija na njo sicer ni pozabila tako kot županstvo, a je Uršuli uspevalo izigravati uradni nadzor s spremembami bivališča še celi dve leti. Stražniki so jo šele 11. julija 1803 spet privedli k županu Kokalju zaradi enakega razloga kot prvič – npravstveno sumljive brezposelnosti.¹¹

⁹ Čeč, *Pravni položaj*, str. 219–221.

¹⁰ Tako je tudi neko Barbaro Škerjanc iz Sostrega je leta 1791 magistratu prijavila njena mati, ker se je že pet let vlačila v Trstu in drugod, ob prijavi pa se je zadrževala v ljubljanski vojašnici. Mati je prosila oblasti, naj hčerko za eno leto spravijo v prisilno delavnico, kar so ji rade volje ugodili (ZAL, Reg. I, fasc. 142, snopič 169). Gl. tudi Čeč, *Načini discipliniranja*, str. 176 sl.

¹¹ ZAL, Reg. I., fasc. 69, snopič 8II, dopis policijske direktije magistratu z dne 11. 7. 1803.

Iz Uršuline izpovedi na tem zaslišanju in pričevanj drugih vpletenih se kaže pestro in negotovo življenje revnih deklet in njihovih premožnih, pogosto poročenih zapeljivcev. Uršulino ljubezensko življenje sicer ni bilo nič posebnega – zunajzakonskih konkubinatov in krajših prešuštniških afer med statusno neenakimi osebami, npr. premožnimi delodajalci (meščani, plemiči) in njihovimi deklami je bilo vedno veliko in o tem je tudi razmeroma veliko vesti v policijskih poročilih. Povečini pa ne vemo o vzgibih, značaju in poteku takih romantičnih zvez (največkrat so se kmalu končale), razen iz policijskih poročil ali tožb za poroko ali preživnino. O Uršulinih in Jurkovičevih ravnanjih in čustvih pa slučajno vemo nekaj več, zato si z njuno afero lahko pomagamo osvetliti »prepovedane« ljubezenske zasnave v porajajoči meščanski družbi.

Najprej dejstva. Uršula je bila hči Helene in Petra Cererja (v uradnih zapisih *Zörer* ali *Zierer*) iz Žirov. Krščena je bila 19. oktobra 1781 v tamkajšnji

Hiša na Ulici na grad 6, na mestu stare hiše »št. 138«, kjer je živela Uršula Cerer v letih 1802–1803 (foto: Dušan Kos).

župnijski cerkvi.¹² Družina je živela v skromni kajži s hišnim naslovom št. 21 (današnja Idrijska cesta 4) in z eno samo spodobno zemljiško parcelo. Hišica je bila cerkvena last, zgrajena pa je bila najbrž šele po letu 1754 in je pozneje dobila hišno ime »Kasarna«. Peter Cerer jo je gotovo imel že pred letom 1781, čeprav je bilo njegovo posestništvo prvič omenjeno šele leta 1785.¹³ Tudi Petrove hčerke Elizabeta in Agnes ter sin Jakob so se leta 1779, 1786 oziroma 1788 rodili v tej hiši, sin Janez pa leta 1792 v kajži št. 35 s hišnim imenom »Veršničan« (današnji naslov je Tabor 8).¹⁴ Nič presenetljivega – tam so živeli najbližji Cererjevi sosedje.¹⁵ Oče Peter je umrl pred letom 1809, nato pa je v kajži živela družina sina Jakoba, ki se mu je v letih 1809–1826 tam rodilo osem otrok.

¹² NŠAL, ŽA Žiri, RMK 1769–1784.

¹³ *Leben Seljak – Demšar, Knjiga hiš*, str. 414.

¹⁴ NŠAL, ŽA Žiri, Indeks RMK 1784–1826.

¹⁵ Vsaj v letih 1785–1800 so bili to Kavčiči, leta 1825 pa jo je imel Janez Erznožnik (*Leben Seljak – Demšar, Knjiga hiš*, str. 421–422).

Verjetno zaradi revščine sta Peter in Helena leta 1785 ali 1786 Uršulo odpeljala vzgajat na Vrhniko k Janezu Nepomuku Jurkoviču, ki je bil kakih trideset let starejši od Uršule, ter poročen. Z ženo Rozalijo¹⁶ očitno nista imela otrok. Nasploh sta izvor in usoda vrhniških Jurkovičev nejasna, saj jih razen v vlogi botrov malo pred letom 1800 in malo po njem ne poznajo vrhniške župnijske matične knjige, niti jih ne omenja franciscejski kataster.¹⁷ Jurkovič Uršule uradno ni posvojil, marveč jo je imel za rejenko. Kljub odraščanju v ugledni hiši pa dekleta ni dobilo bistveno boljše vzgoje kot bi jo doma. Na tako grobo domnevo nas usmerja le dejstvo, da še leta

¹⁶ Kot »krajevna sodnica« (Orthsrichterin), tj. sodnikova žena, se omenja kot krstna botra več vrhniških otrokom v letih 1805–1808 (NŠAL, ŽA Vrhnika, RMK 1798–1809, zapisi z dne 10. in 17. 12. 1805, 29. 3. 1807 in 6. 2. 1808).

¹⁷ Precej pred letom 1783 je bil neki Franc Jurkovič lastnik majhnega gospostva Spodnja Radeljca na Dolenjskem. Tega leta je lastnik gospostva Franc Piccardi gospostvo namreč prodal baronici Mordax (Smole, *Graščine*, str. 456). Morda je šlo za sorodnika Janeza Nepomuka.

1803 ni znala brati (niti podpisati se ni znala) in se ni izučila kakega poklica. Te pomanjkljivosti pa niso preprečile, da se Jurkovičevo rejništvo med prehodom iz otroštva ne bi spremenilo v erotično ljubezen in prešuštvo. Takih transmisij je bilo med rejenkami in reditelji nekoč najbrž veliko. Dekle tudi očitno ni imelo nič proti temu, niti ko je decembra 1799 zanosilo.

Jurkoviču so ugled, status rejnika, varuha in vzgojitelja obenem, še bolj pa žena, pravne in družbene norme preprečevali, da bi noseča varovanka živela pri njem, saj bi ga sokrajani gotovo okrivili za njeno stanje, njega pa prešuštništva. Že leta 1799 je Jurkovič opravljal funkcijo trškega sodnika, čeprav so ga v Ljubljani še leta 1801 imeli za »pripreznega sodnika« (Vorspannsrichter).¹⁸ Na Vrhniki je trški sodnik sicer pomenil le sodnega uradnika logaškega gospostva, pristojnega za trg Vrhnika (ni pa bil pravi predstavnik trške avtonomije). Funkcija ga je vseeno do konca mandata leta 1806 postavljala v ozek krog najuglednejših tržanov.¹⁹

Morebiten javni škandal so Jurkoviči takoj preprečili. Uršulo je njen zapeljivec poslal v Ljubljano, kjer ji je organiziral in plačeval oskrbo. Žena Rozalija se je očitno strinjala z diskretnim postopkom, ki je navsezadnje obvaroval tudi njeno dobro ime. Odhajanje neporočenih nosečih deklet rodit v oddaljene kraje je bila nepisano pravilo v takih primerih: tam so nezakonske matere oddale otroke v rejo in se potem vrnil domov. Uršula je na zaslišanju leta 1803 uporabila uglajen izraz, da jo je Jurkovič poslal na »počitek do poroda« (ali pa je to frazo uporabil župan Kokalj). Še pred nekaj desetletji je bil znan rek, da je šla taka ženska »v Rim«. Aluzija na romanje v svete kraje je bila vedno nekoliko cinična. Večina revnih neporočenih nosečih deklet na tako pomoč ni mogla računati, saj so sokrivci za nosečnost običajno prekinili stike z njimi. Jur-

koviču je veljavni obči državljanski zakonik skrb posredno tudi nalagal (otroka bi celo lahko vzel v vzgojo in oskrbo v svojo hišo).²⁰ V Uršulino vrnitev na Vrhniko pa ni mogel računati brez posledic za ugled in kariero in seveda zakon.

Jurkovič je deklo nastanil v poljanskem predmestju, ki je bilo nekoliko oddaljeno od tistih točk v mestu (trg, oblastne ustanove), kjer bi Jurkoviča med obiski lahko srečal kak Vrhnčan. Sam jo je redko obiskoval, enkrat na dva do tri mesece. Več mu najbrž žena ni pustila. Soseska je bila dovolj urejena za dostojno malomeščansko življenje. Današnji naslov »hiše št. 10 na Poljanah« (po hišnem štetju pred letom 1805), kjer je leta 1801 policija izsledila Uršulo, je Poljanska cesta 9. Šlo je za boljšo predmestno hišo, ki je spadala v magistratno imenje in je bila prenovljena leta 1796, v njej pa je imel Lovro Novak od leta 1783 gostilno. To je danes baje najstarejša hiša v Poljanskem predmestju.²¹ Za legalnost Uršuline nastanitve je Jurkovič poskrbel celo s pridobitvijo policijskega dovoljenja. Uršulina očeta o vsem tem kajpak ni obvestil.

Uršula je rodila 10. avgusta 1800 (ali kak dan prej), vendar ne v najeti sobi, marveč v sosednji hiši »št. 12« (danes Poljanska cesta 13).²² Sinčka Lovrenca sta botra, babica Kavškova in zidar Jožef Bezljaj,²³ tistega dne prinesla krstit v bližnjo šentpetrsko župnijsko cerkev. Imena otrokovega očeta, ki ga v cerkvi kajpak ni bilo blizu, župniku nihče ni omenil.²⁴ Ker so se oblasti obregnile ob Uršulino nemoralno življenje šele maja 1801, je očitno, da si par še skoraj celo leto ni belil glave z oblastmi. Jurkovič je ljubici namreč poiskal novo stanovanje v *Reische Haus* šele spomladi 1802, ko je že drugič zanosila. S selitvijo sta ljubimca najbrž nameravala izigrati županov ukaz iz maja 1801, da lahko Uršula ostane v mestu le do otrokove ozdravitve.

¹⁸ Tako je bil tituliran le v dopisu policijske direkcije magistratu z dne 22. 5. 1801 (ZAL, Reg. I., fasc. 69, snopič 8II), že 24. 2. 1799 pa je bil kot boter nekemu otroku naslovljen kot »trški sodnik«, tj. Marktrichter (NŠAL, ŽA Vrhnika, RMK 1798–1809). Očitno je imela ljubljanska policija maja 1801 zastarele podatke o Jurkovičevi funkciji. Morda pa so ga imeli le za načelnika bratovščine posojevalcev konj (za tovarnike) ali pa za »rihtarja« – pomožnega organa okrajne gosposke za del trga.

¹⁹ Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 115–118.

²⁰ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, IV, §§ 3, 10–12. Prim. Čeč, Pravni položaj, str. 221.

²¹ Verzeichniß 1798; Suhadolnik – Budna Kodrič, Poljansko predmestje, str. 41, 164.

²² Hiša je bila last barvarja Štefana Gestrina (Verzeichniß 1798, 1800).

²³ Kmet Primož Bezljaj je bil v letih 1785–1828 lastnik hiše z vrtom na Poljanski cesti 47; zatem je bil med njegovimi dediči (otroki) tudi neki Jožef Bezljaj. Hišo so pozneje podrli (Suhadolnik – Budna Kodrič, Poljansko predmestje, str. 198).

²⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Peter, RMK 1798–1807.

Uršula se kljub temu ni počutila varno (ali pa je bilo stanovanje premajhno z dve osebi in še ene v prihajanju), zato je septembra 1802 sama poiskala novo stanovanje – sobo v prvem nadstropju hiše št. 138 na Gornjem trgu. Tja, na čisto drug konec mesta se je visoko noseča in brez Jurkovičeve vednosti preselila 29. septembra 1802. Realistična in previdna Uršula se ni osebno dogovorila za najem, marveč se je o tem s hišnikovo ženo pogovoril »nek pisar«. Na hišnično presenečenje je nato namesto njega v hišo prišlo »noseče dekle z listkom, s katerim se je on (tj. Jurkovič) zavezal za plačilo, za roko pa je vodila majhnega otroka«. Hišnica jo je hotela takoj prijaviti pri policiji, a jo je dekle prepričalo, da bo to storil Jurkovič, češ da o tem policijski aktuar že vse ve.²⁵

Jurkovič o selitvi tedaj še ni nič vedel. To, da Uršule ni več na starem naslovu, mu je sicer postalo jasno po nekaj dneh, toda do prejema Uršulinega pisma z okoli dne 16. oktobra 1802 sploh ni vedel, kje naj jo išče. Takoj ji je pisal in oštel: »Kakšna hiša pa je to in kakšni ljudje so tam, mi pa ne sporočiš! Zagotavljam ti, da sem zelo razočaran nad tvojim ravnanjem, ker ne poslušáš nobenega mojega ukaza.«²⁶ Ko je malo premislil in ugotovil, da je Uršula ravnala razumno, je še vedno nekoliko bolan odšel v Ljubljano uredit najemni dogovor. Uršulo je v pismu še mimogrede povabil, naj ga ob njegovem prihodu obiše v stanovanju, ki ga bo najel za to prilžnost.

Pravzaprav bi moral Jurkovič Uršuli čestitati za selitev, saj novo stanovanje ni bila slaba izbira. Hiša je stala v Karlovškem predmestju, na zgornjem robu Gornjega trga na lokaciji današnje hiše v Ulici na grad 6, petdeset metrov nad cerkvijo sv. Florijana in tik nad mestom, kjer strma pot na grad zavije na zahod.²⁷ Idilično in samotno lokalizacijo na robu strnjene mestne poselitve, skrito radovednim očem, potrjuje naslov na Jurkovičevih pismih (»sub Nr. 138 hinter St. Floriani Kirche«). Druga potrditev je dejstvo, da je šentjakovski župnik v krstno matico zapisal, da se je Uršulin sin Ignacij rodil v hiši »Reber št. 138«.²⁸ Današnje ime Ulica

na grad je namreč šele ok. leta 1898 nadomestilo starejše ime »druga Reber« (glavna »Reber« je na grad zavila s Starega trga med hišama št. 17 in 19). Po mnenju Vladimirja Fabjančiča je bila hiša sezidana že okoli leta 1635. Toda Florjančičeva veduta Ljubljane iz leta 1744 na tem mestu ne prikazuje pozidave. Šele na Auerspergerjevemu načrtu mosta pri sv. Jakobu in predvidenih mostov v bližini iz leta 1819 ter Schreyevem načrtu iz leta 1821 sta tam označeni dve hiši – večja (zahodna) je nekdanja št. 138 oziroma današnja hiša Ulica na grad 6.²⁹ Popis ljubljanskih hišnih posestnikov iz leta 1770 pa hišo št. 138 postavlja v »St. Floriansgasse«,³⁰ čeprav je v popisu iz leta 1782 hiša stala »auf dem Schloßberg« (lastnik je bil Luka Hirschel), leta 1798 celo am Kastell (lastnik je bil Anton Hirschel).³¹ Leta 1802 je bila hiša popisana v sklopu hiš na ulici »Vom Kastell herab auf der Fahrtstrasse, wo vorhin rechter Hand die St. Rosalia Kirche stand«. Po preštevilčenju hiš leta 1805 je imela številko 53 (enaka je bila kasnejša katastrska hišna številka) in je bila v sklopu hiš »Na Starem trgu na levi strani proti sv. Florijanu«.³²

Uradna lastnica hiše je bila v letih 1799–1815 neka Jera Smrekar (sosednjo manjšo hišo št. 52, ki je danes ni več, tj. nekdanjo št. 140, je imel Janez Drašel ali Dražil). Lastnica pa v hiši najbrž ni žive-la, marveč je oddajala sobe, zato je za poslopje in podnajemnike skrbel hišnik (Hausmeister) Matevž Hammerl.³³ Matevž je bil že precej v letih in njego-

²⁹ Reprodukcijske načrtov iz 17., 18. in 19. stoletja v: Suhadolnik – Anžič, Stari trg, str. 221–226; Fabjančičevi podatki o lastništvu hiše so na str. 175.

³⁰ Vrhovec, Häusernumerierung, str. 164.

³¹ Verzeichniß 1782, 1798.

³² Verzeichniß 1802, 1805, 1815. ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 133, mapa in seznam lastnikov stavbnih zemljišč. Manj verjetna lokalizacija hiše je stara »Reduta« na Levstikovem trgu 1. Veliko poslopje, od leta 1775 last deželnih stanov, pred tem je bila v njem jezuitska gimnazija, danes je »Vzgojno varstveni zavod Janeza Levca«. Ta hiša je namreč imela po letu 1805 številko »Mesto 138«. Tedaj je imela hiša na Ulici na Grad že št. 53. Šlo je za tretje, najbolj zahodno poslopje, ki gleda na trg in tvori niz treh tedaj deželnostanovskih hiš. V prostornem posloplju ni bilo veliko stanovanj, saj je tam še leta 1830 stanovala le družina slikarja Matevža Langusa, ki je imel v posloplju tudi atelje (ZAL, Konskrip. 1830–1857, št. 28, Mesto 138; Suhadolnik – Anžič, Stari trg, str. 30–31, 66–67).

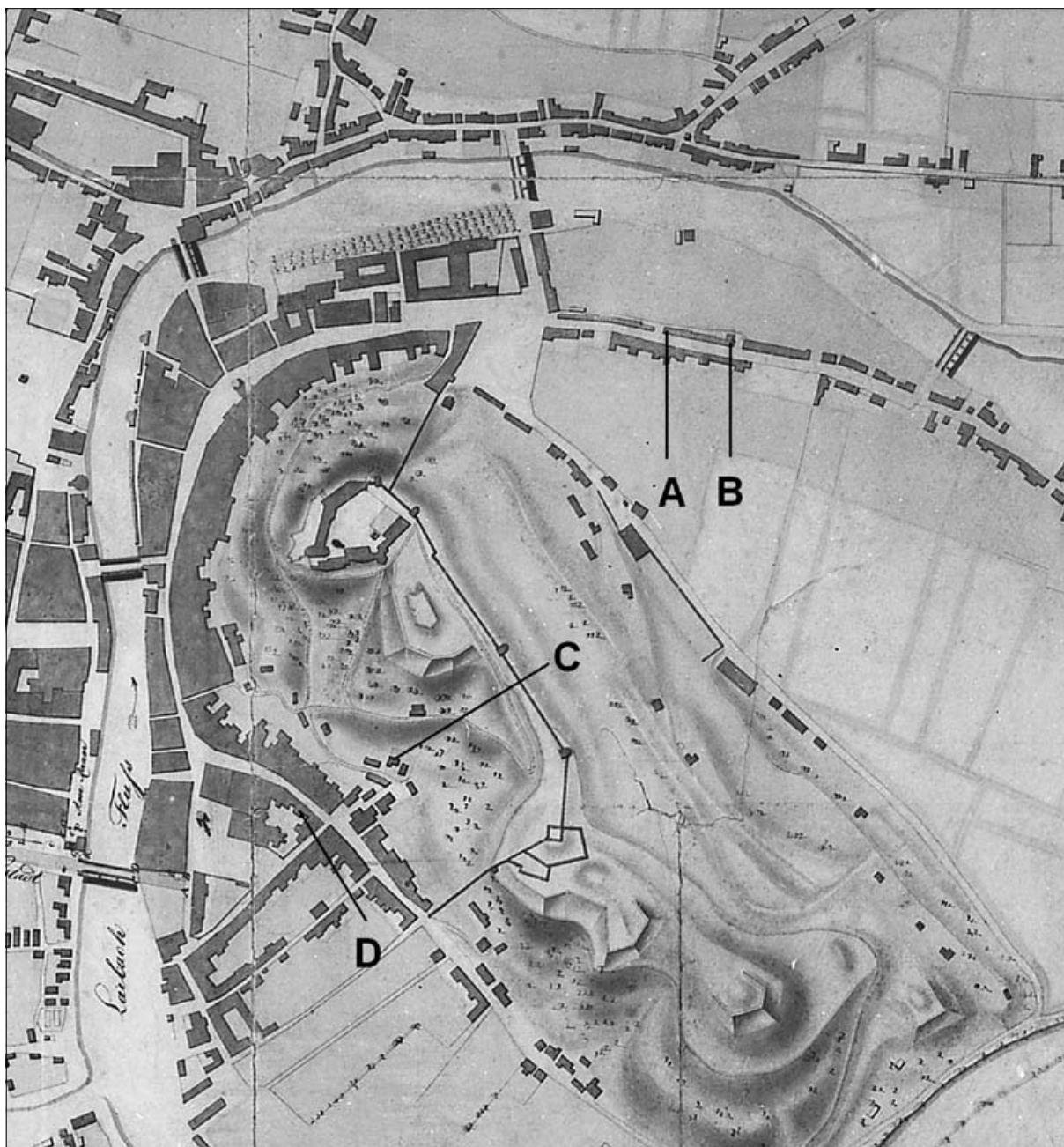
³³ Po popisu iz leta 1830 so bila v hiši tri stanovanja – v enem je živela družina tedanje lastnice hiše Marije Kramer, v drugih dveh pa še dve družini (ZAL, Konskrip. 1830–1857, št. 36, Karlovško predmestje 7).

²⁵ Tako v izjavi Jožefe Hammerl z dne 11. 7. 1803 (ZAL, Reg. I., fasc. 69, snopič 8II).

²⁶ Pismo ji je poslal malo pred njenim godom 21. oktobra, za kar ji je v drugem delu pisma tudi prisrčno čestital.

²⁷ Suhadolnik – Anžič, Stari trg, str. 175.

²⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, RMK 1802–1812.

Schrey, Načrt Ljubljane iz leta 1821, 69,8 x 51,2 cm (ZAL, Načrti, mapa 000-001-05).

Legenda: **A** – lokacija hiše št. 10 v Poljanskem predmestju (Poljanska c. 9). **B** – lokacija hiše št. 12 v Poljanskem predmestju (Poljanska c. 13). **C** – lokacija hiše št. 138 v Karloškem predmestju (Ulica na grad 6). **D** – lokacija hiše na Žabjeku št. 128 (Gornji trg 18).

va odrasla otroka nista več živela z njim.³⁴ Glavna

³⁴ *Ker o sinu Francu, davčnem uradniku, Hammerl že deset let ni imel vesti, je domneval, da je že umrl. Predvideni dedič po Matevževi oporoki z dne 21. 3. 1800 je bil vnuk Jožef Zore, sin hčerke Ane (por. Zore). V oporoki pa Matevž hčerki ni namenil nič, saj je dotlej baje že dobila dovolj. Pogrešanemu sinu je pogojno volil le nujni delež; če se ne bi pojavil, bi tudi tega prevzel vnuk, ki mu je posebej volil hipotekarno*

posrednica med Uršulo in Jurkovičem je bila Matevževa precej mlajša (druga) žena Jožefa (letnik 1769). Previdni Jurkovič je namreč zaradi tajnosti naslavljal pisma ljubici le na Matevža (tako je najbrž počel tudi na prejšnjih naslovih). Zato pismonoše

obligacijo v višini 100 gld in žepno uro (ARS, Testamenti III, šk. 5 [fasc. 8], št. 77).

ali sli, ki so sodnikova pisma prinašali iz Vrhni-ke, po naslovu niso mogli vedeti, da so namenjena njegovi ljubezni. Hammerl za posredništvo ni bil najbolj primeren, saj ni znal brati, kaj šele pisati. Razmeroma priseben se je zmozel pred smrtjo le podkrižati pod oporoko, ki jo je zapisal odvetnik dr. Janez Jožef Lukmann. Ker nihče drug v hiši ni znal brati, kot je leta 1803 pojasnila Jožefa županu Kokalju, je na Jurkovičevo prošnjo ona prebirala njegova pisma Uršuli in pisala njene odgovore Jurkoviču. V prejšnjem stanovanju na Poljanah je to počela neka gospa Lenwaitz.³⁵

V začetku januarja 1803 je Uršula v tem stanovanju povila še sina Ignacija, ki je bil 7. januarja krščen v župnijski cerkvi sv. Jakoba.³⁶ Botra nista bila Hammerlova, marveč dva soseda, krznarski mojster Gregor Schetel in Helena Jakula.³⁷ Tudi to stanovanje je postalo premajhno in 24. aprila se je Jurkovič, ki se je tedaj baje sploh prvič in predzadnjič pojavil v hiši, dogovoril s hišnim lastnikom (lastnico) za večje stanovanje v isti hiši. Uršuli se je pisno napovedal že nekaj dni prej, prišel pa je ponoči in pri njej ostal do jutra. Tudi pogovor z zakoncema Hammerl je bil nujen, saj sta že nekaj časa negodovala – najbrž zato, ker Uršula še vedno ni bila prijavljena na policiji. Jurkovič je prosil Uršulo, naj Hammerlova dotlej pomiri, češ da bo naredil vse, kot je prav.

Zvijajača z izmišljeno prijavo bivališča se ni več obnesla: policija je Uršulo izsledila 11. julija 1803, jo aretirala in privedla k županu Kokalju. Zdi se, da je bilo za izsleditev usodno, da so sredi junija zboleli Uršula in oba otroka, prijavil pa jih je najbrž kar zdravnik dr. Hartl. Župan je Uršulo zaslišal istega dne, takoj zatem pa še Jožefo Hammerl, ker je vedela več kot njen mož, ki ga je policija sumila zvodništva. Uršuli je policija tudi tokrat očitala le brezposelnost, kar je bil evfemizem za žensko lahkoživost in vlačuganje. Zato je trdila, da si je hotela že po prvem porodu poiskati službo v Ljubljani, a ji Jurkovič tega ni dovolil in ji za nameček še grozil. Obljubila je, da bo začela služiti kot dekla, če bo

Jurkovič vzel (najmlajšega) otroka in mu zagotovil preskrbo. Ob tem se je morda zlagala, da so njeni starši že mrtvi, česar pa župan ni preveril.³⁸ Župan je Uršuli zaradi človečnosti (skrbi za majhna, baje hudo bolna otroka) in obljube o zaposlitvi ter zaradi Jurkovičeve pisne izjave, da bo poskrbel za otroka, spet dovolil ostati v Ljubljani. Takoj pa bi morala oditi stanovat drugam in prekiniti stike z Jurkovičem. Hišnika Hammerla je župan dokončno odvezal krivde.

Blago ravnanje z Uršulo je bilo najbrž tudi posledica županove naklonjenosti do vrhniškega kolege Jurkoviča. Zato se je posledic njegovega moralnega odklona lotil drugače kot v primerih drugih padlih žensk in njihovih zapeljivcev. K temu ga je navedlo še nekaj konkretnih dejstev. Najprej izjava Jožefe Hammerl, da v Uršulinem obnašanju ni opazila nič slabega, potrdila pa je tudi bolehanje obeh otrok. Za nameček je moral župan vzeti na znanje še hišnično trditev, da je v skoraj tričetr letu Jurkovič prišel le dvakrat k Uršuli; prvič celo šele pol leta po njeni vselitvi. To res ni potrjevalo hudega razvrat. Seveda je župan po preletu Jurkovičevih pisem lahko upravičeno domneval, da sta se sestajala tudi v drugih stanovanjih, ki jih je previdni Jurkovič najemal za take priložnosti, ali pa skrivaj ponoči v Uršulini sobi. Toda o tem ni vedela nič niti policija.

Župana je dokončno prepričala ponižna Jurkovičeva pisna prošnja, ki jo je poslal 13. julija 1803. V njej je Uršulo opisal s tako lepimi besedami, da je bralec dobil vtis, da je skoraj svetnica. Jurkovič je seveda hotel zmanjšati svojo vlogo pri sramoti, zato je namignil, da je Uršula dvakrat grešila z »neko osebo«. V nadaljevanju je psihologiziral: Uršulino neprimerno vedenje je posledica težav v mladosti (zamolčal pa je, da jo je vzgajal on); vsi hišni gospodarji, pri katerih je živela (v Ljubljani, op. D. K.), lahko potrdijo, da ni nikoli, podnevi in ponoči, pohajkovala naokrog in se grdo vedla. Nadaljevanje je sluzavo: »Zato ponižno prosim Vašo milost, da se usmilite te osebe in ji spregledate krivdo, še posebej zaradi njenih majhnih nedolžnih otročičkov,

³⁵ To sta županu 11. 7. 1803 povedali Uršula in Jožefa Hammerl.

³⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, RMK 1802–1812.

³⁷ V letih 1800–1802 je bil krčmar Aleš Jakula lastnik hiše št. 85 na Starem trgu (danes Gornji trg 6), Helena pa je bila najbrž njegova žena (Verzeichniß 1800, 1802).

³⁸ V letih 1799–1803 ni v Žireh umrl noben Cerer (NŠAL, ŽA Žiri, MMK 1784–1806). Uršula se ni spominjala niti kraja svojega rojstva, neskladja pa so tudi v kronologiji njenega prihoda v Ljubljano: enkrat je omenjala leto in pol, drug izračun pa da leto in devet mesecev. Oboje je napačno.

od katerih je eden na smrt bolan, drugega pa je dr. Hartl komaj rešil. Naklonite ji milost, ki pripada le Vam, dokler ne poskrbi za otroka in se njegovo stanje ne izboljša, mlajšega pa lahko odstavi od prsi. Kajti prava mati čuva in ljubi svoje otroke veliko bolj kot rejnica. Da bi lahko službovala, naj otroka dodeli v varstvo gospodinji – tej ženski sem že dal pooblastilo, če že materi ne bi dovolili, da poskrbi za uboga nedolžneža. Ženska bo našla dojiljo za najmlajšega, jaz pa bom vse plačal.«³⁹

Ustvarjanje vtisa, da je Uršula skrbna mati ter da se Jurkovič zanima za otroka je bilo v skladu s starševsko ljubeznijo do otrok, ki jo je predvidevalo načelo naravnega prava, upoštevana pa je bila v novi kazenski zakonodaji iz leta 1803.⁴⁰ Res je Jurkoviča prizadela bolezen najstarejšega sina in Uršule junija 1803 in dva meseca je plačeval Jožefi Hammerl po 10 krc na dan za oskrbo mlajšega otroka, Uršuli pa v pismih in drugače pošiljal po 5 glđ na teden (ali tudi več), včasih pa še otroška oblačila. Pobrigal se je celo, da si je Uršula nakupila mesa – po stoletnih prepričanjih je bila to najboljša možna hrana za matere. Jurkovičeva velikodušnost je torej prepričala župana Kokalja, da so Uršula in otroka dobro preskrbljeni.

Župana je k popustljivosti navedlo še nekaj, kar je bilo v ljubezenskih razmerjih med nižjimi sloji še nenavadno – vsebina petih Jurkovičevih pisem Uršuli iz časa njenega prebivanja na Gornjem trgu. Ni nujno, da je pisma županu pokazala Uršula; to je morda storila bralka Jožefa Hammerl. V pismih res »ni bilo nič napačnega«, kot je Hammerlova odgovorila na županovo vprašanje, ali je ona prebirala pisma. Pisma zares kažejo, da je bilo njuno razmerje daleč od običajnega prešuštnišva.

Tem pismom, ki so nadomeščala pogostejše fizične stike med ljubimcema (Jurkovič se ji je v pismih večkrat opravičil, da ne more priti v Ljubljano zaradi obilice dela),⁴¹ se moramo posvetiti, da bomo razumeli ljubezenski odnos, morda pa tudi njegove posledice. Pa tudi, ker so precejšnja slovenska posebnost v tistem času, če upoštevamo,

da gre za intimna pisma ljubici nižjega ranga in v daljšem razdobju. Plemiška pisma (med plemiči) z ljubezenskimi izjavami iz tega časa niso tako redka.

Kot se za provincialnega uradnika spodobi, je Jurkovič pisal v nemškem jeziku. Gotovo je znal bolje pisati nemško kot slovensko, čeprav bi bilo glede na Uršulino neizobraženost bolje, da bi ji pisal slovensko. Jožefa Hammerl je morala Uršuli torej pisma prebrati in prevesti. O Jurkovičevi izobrazbi (in desetletni uradniški praksi) pričata izbran jezik in lepa šolsko-uradniška pisava. Žal Jurkovič pisem ni datiral, zato jih je mogoče le približno postaviti v čas med 17. oktobrom 1802 in sredino junija 1803 s pomočjo nekaj drobnih opazk. Jurkovič v njih (iz previdnosti?) tudi ni omenjal nobenih drugih imen razen malega Lovrenca; celo Uršulo je z imenom omenjal le v začetnih pozdravih (*Vielge*)*liebste Urachel*, v enem pismu tudi v slovenski obliki (*Urschka*). Podpisoval pa se je nečitljivo z *Lem m. p.*, kar ni imelo zveze z njegovim imenom.

Vsebina Jurkovičevih pisem ne razodeva le »ljubezensko-tehničnih« dejanj (organizacije sestankov in stanovanja), marveč predvsem skrb za »družino« in ljubezen do Uršule ter moški pogled na zvezo in Uršulino vlogo v njej; vse skupaj pa je bilo precej drugačno od poznobaročnih ljubezensko-prešuštnih mentalitet.⁴²

Jurkovič Uršuli seveda ni obljubljal zakona, niti ni govoril o oddaljeni prihodnosti, marveč le o sedanjosti. Navsezadnje je pisal ljubici, za vratom pa mu je visela prej ko ne nezaupljiva žena. Nezaupljiva zato, ker možu gotovo ni zaupala, da skrbi le še za Uršulino bivanje v Ljubljani, drugače pa z njo nima več stikov. Če se je bala tega, je imela prav. Toda ljubezenska zveza med uglednim poročenim tržanom in preprostim dekletom le ni bila škandalozna, če ni bila javno reprezentirana.

Jurkovič Uršule niti ni imel za običajno priležnico, marveč za zelo ljubo, nekako nrvstveno čisto žensko. To pa je bila značilna malomeščanska poza: priležnica na zakon, čeprav je bila gosposka

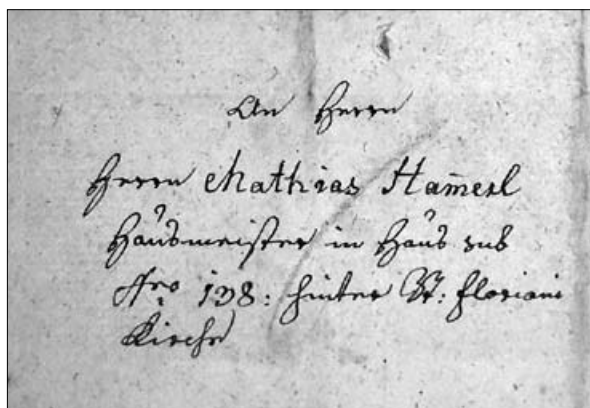
³⁹ ZAL, Reg. I., fasc. 69, snopič 8II, dopis z dne 13. 7. 1803.

⁴⁰ Čeč, Pravni položaj, str. 222.

⁴¹ Tako v pismih, ki jih je napisal enkrat pred 10. 4., pred 24. 4. oziroma v drugi polovici junija 1803.

⁴² Tudi Josip Mal, ki je na kratko povzel zgodbo in eno od pisem, je menil, da gre za »predznanilo bidermajerskih« mentalitet, povsem drugačnih od frivolnih baročnih ljubezenskih praks (Mal, Stara Ljubljana, str. 49–50).

Naslov na pismu Janeza Nepomuka Jurkoviča, pred 24. aprilom 1803 (*ZAL, Reg. I., fasc. 69, snopič 8*).

tudi na zvestobo v konkubinatu. To so bile značilnosti romantične sentimentalnosti, ki so postale del svetovnega nazora.

V začetku 19. stoletja je prišlo tudi v slovenskih mestih, nekoliko pozneje tudi na podeželju, do vznika »spolne revolucije«. V statistikah se je kazala s povečevanjem števila nezakonskih otrok (čeprav to zlasti v zaprtih skupnostih še ni pomenilo spolne svobode) in njihovega enačenja z zakonskimi⁴⁶ ter z zmanjševanjem relativnega števila porok. Z omejitvami v javni erotiki nezadovoljnim moškim je za izpolnitev ostajal beg v skrito prostitucijo, premožnejše k služabnicam, vdovce v priložnostno deklami. Dvoličnežev je bilo največ znotraj srednjega in višjega meščanstva, ki sta prisegala na visoka načela, v zasebnem življenju pa ravnala nasprotno. To je bila tista moralna dihotomija, ki jo zgodovinarji imenuje »dvojna morala«.⁴⁷

Ljubezenska svoboda tako le ni izginila iz javnega življenja, javno tolerirana pa je bila le samskim moškim. V meščanski dobi je tudi dolgoletne ljubice s patronom lahko povezovalo še kaj več kot priložnostni seks. Podobno obliko ljubezni oziroma partnerstva je imela tudi nekaj desetletij mlajša in deset let trajajoča zveza (1839–1849) med že tedaj

slavnim pesnikom Francetom Prešernom in 23 let mlajšo Ano Jelovšek, katere sad so bili trije otroci. Tudi Ana se je med prvo nosečnostjo (1839) odselila iz Ljubljane na Vič, kjer jo je pesnik, ki pa je bil v nasprotju z Jurkovičem samec in brez zakonskih obvez, lahko redno in javno obiskoval. Resnici na ljubo je bil njegov ugled vsaj v Ljubljani vedno nizek zaradi kvaziboemskega življenja.⁴⁸ Po porodu se je Ana morala zadovoljiti s pesnikovo skromno podporo in ljubeznijo med njegovimi bolj ali manj redkimi obiski, saj sta vedno živela ločeno (večinoma brezposelna Ana pri starših). Vse tri otroke je Ana dala v rejo, čeprav je Prešeren temu baje nasprotoval. Medtem je sam pogledoval za drugimi dekleti, čeprav je nesojeni tašči in drugim večkrat zagotavljal, da se bo, če se že bo (pa se seveda nikoli ni) poročil le z materjo svojih otrok, ko bo imel dovolj sredstev.⁴⁹

Poročeni in ugledni Jurkovič na tako javno izkazovanje in trajanje zunajzakonske ljubezni ni mogel upati. Kljub temu je imela tudi njegova ljubezen do Uršule romantičen značaj, merljiv z zdravjem, srečo in Božjim blagoslovom, ki ga je redno prosil za družino. Njunega odnosa torej ne smemo imeti le za telesno erotičnost. Še posebej, če si priključimo v spomin redko sestajanje para, ko Jurkovič baje več kot pol leta sploh ni prišel k Urški. Duhovna povezanost para je bila res na višini: v pismu, ki je nastalo po 16. maju 1803 (v njem že omenja oba otroka in se zahvaljuje za voščilo za god – Janez Nepomuk goduje 16. maja) je pokazal pokroviteljski odnos do mlade ženske, svoja pričakovanja in svarila, saj je poznal mestne skušnjave in preprost značaj osamljene ljubice: »Želim, da je tvoje srce, moja najdražja, prav tako odkritosrčno in bo ostalo zvesto, kot ti želiš meni ... Najboljše srce, bodi skromna in pazljiva, da me ne užalostiš z razuzdanim življenjem, s čimer bi izgubila moje prijateljstvo. Bodi mi zvesta in odkritosrčna, ljubi in časti le tistega, ki te ljubi in skrbi zate. Ne bodi

⁴⁶ Po besedah poročila Dvornega vojnega sveta iz leta 1771 za Štajersko, češ da ponekod poročeni brez razlike redijo svoje zakonske in nezakonske otroke skupaj. Toda za Koroško so poročevalci zapisali, da so zlasti nezakonski otroci zaradi pomanjkanja vzgoje neumni (*Hochedlinger – Tantner, Die Berichte, str. 21, 28*).

⁴⁷ *Sieder, Socialna zgodovina, str. 119 sl.; Schmale, Geschichte, str. 152 sl.*

⁴⁸ Poznejša razpredanja njegove hčerke Ernestine, da mu je prav razmerje z Ano Jelovškovo zmanjševalo veljavo in ugled ter nakopalo sovraštvo ljubosumnih žensk iz višjih slojev, so možna, a nedokazana. Prav tako mnenje, da bi mu družba razmerje odpustila, če bi odslovil Ano in se poročil s kako »gospodično« (*Jelovšek, Spomini, str. 64–65, 69–70*). Glede na njegove karijerne, značajske in premoženjske odlike, do take poroke najbrž ne bi prišel.

⁴⁹ *Jelovšek, Spomini, str. 8, 22–33, 45, 50.*

nestrpna in jezna, če ne gre vse po tvojih željah, ali če trpiš pomanjkanje. Pomisli, da moram tudi jaz veliko potrpeti in prenesti. Ne sklepaj znanstev in zmenkov. To ti želim in svetujem jaz, tvoj ljubi.«

Uršulo je torej hotel imeti le zase – zato svarila pred novimi znanstvi (pa tudi iz strahu pred javnim razkritjem njune zveze); najbrž resnična je bila tudi Jurkovičeva prepoved Urškine zaposlitve po prvem porodu, ki jo je omenila županu Kokalju na zaslišanju leta 1803. Opozorila niso bila brez osnov, saj jo je Jurkovič že malo pred 24. aprilom grajal, ker je izvedel, da pohajkuje naokrog. »Pazi, da tega spet ne ugotovim – ti me poznaš!« jo je svaril. Pred slabo družbo je čez skoraj štiri desetletja tudi Prešeren opozarjal bodočo ljubico Ano.⁵⁰

Jurkovič pa je že oktobra 1802 spoznal, da Uršula le ni več mlado naivno dekle, marveč ženska, ki zna poskrbeti zase, se ne ogiba znanstev in upošteva tudi druga mnenja. To je pokazala vsaj s tem, da si je brez njegove vednosti poiskala drugo stanovanje. »Bolj verjameš zapeljevalskim babam in delaš po svojem, kot pa meni! Upoštevaj pa, da je bolje upoštevati moj nasvet, da ne bo prepozno!« jo je takrat grajal.⁵¹

Kaj se je po letu 1803 zgodilo z Uršulo in otrokoma? Najbrž nekaj drugega kot so obljubljala Jurkovičeva pisma. Toda njegovo ravnanje in njena usoda sta bila v okvirih bidermajerske morale in pričakovani revežev. Jurkovič zveze z Uršulo seveda ni nikoli legitimiral. Po njeni prisilni selitvi in prepovedi stikov je najbrž še skrbel zanjo in otroka, toda ljubezen na daljavo se je ohladila. Z ženo je ostal na Vrhniki, kjer je bil do leta 1806 trški sodnik. V naslednjih dveh desetletjih pa sta umrla ali se preselila, saj ju že pred letom 1824 ni bilo več na Vrhniki, ali natančneje, popisa hišnih posestnikov (1824) in prebivalcev trga (1834) ju ne poznata več.⁵²

Uršula se tudi nikoli ni poročila s kom drugim. Z otrokoma je še leta 1807 stanovala nekaj deset metrov stran od nekdanjega ljubezenskega gnez-

da, v hiši št. 128 na Žabjeku (poleg šentjakobskega župnišča), ki je bila last peka Martina Gruma. Današnji hišni naslov je Gornji trg 18 (nekoč Rožna ulica 2). Tam je 7. novembra 1807 za črnimi kozami umrl najstarejši sin Lovrenc.⁵³ Najbrž je Uršula tedaj služila kot dekla pri Grumu, tako kot je to nekoč obljubila županu. Nato sledi za njo in sinom izginejo. V šentjakobskih župnijskih maticah sta v začetku 19. stoletja sicer vpisani smrti dveh Uršul Cerer (Cerar), ki pa po zapisani starosti ne ustrezata vrhniški soimenjakinji.⁵⁴ Očitno sta bili članici ene od mnogih družin ljubljanskih Cererjev (ali Cerarjev), ki jih omenjajo ljubljanski popisi prebivalcev iz let 1830–1857, Uršule in sina Ignacija pa ne.⁵⁵ Obeh ne poznajo niti vrhniške in žirovske matične knjige.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko.
AS 308, Zbirka testamentov, III, Testamenti ljubljanskega magistrata 1439–1811 (Testamenti III).

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

Župnijski arhivi (ŽA), Matične knjige (rojstne – RMK, mrliške – MMK): Sv. Peter pri Ljubljani, Sv. Jakob v Ljubljani, Vrhnika, Žiri.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

Mesto Ljubljana

⁵³ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, MMK 1785–1808, fol. 184.

⁵⁴ Prva je bila dekla Uršula Zerer, ki je bila ob smrti, 23. 10. 1802, stara že 54 let. Umrla je v hiši barona Wolkenberga, št. 78 (današnji Levstikov trg 7); očitno je šlo za njegovo služabnico. (NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, MMK 1785–1808, fol. 127). Še manj primerna kandidatka je bila 90-letna siromakinja Uršula Zirrer, ki je umrla 1. 12. 1812 v šentjakobskem župnišču, hišna št. 126 (Gornji trg 18) (NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, MMK 1808–1832).

⁵⁵ ZAL, Konoskop. 1830–1857, št. 28–38; k temu gl. »Popis prebivalstva 1830, indeks« vseh ljubljanskih prebivalcev (razen tujcev) iz leta 1830 (tipkopis iz leta 1934 je v arhivu). Popisi z iskalniki so objavljeni tudi na: <http://sistory.si/SISTORY:ID:26731> [10. 6. 2016].

⁵⁰ Jelovšek, *Spomini*, str. 19.

⁵¹ Pismo je napisal med 17. in 21. 10. 1802.

⁵² Kos, *Zapisnik*, str. 181–189; Kos, *Prebivalci*, str. 70–83.

SI_ZAL_LJU/0334, Načrti.

SI_ZAL_LJU/0489, Glavne registrature, Splošna mestna registratura 1784–1945 (Reg. I).

SI_ZAL_LJU/0504, Statistični popisi: Konskripcijske tabele 1830–1857, Mesto in predmestja (Konskrip. 1830). Obj. na: [http://sistory.si/SISTORY: ID:26731](http://sistory.si/SISTORY:ID:26731) [10. 6. 2016].

Tiskani viri

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch. Wien, 1786.
Constitutio criminalis Theresiana ... oder peinliche Gerichtsordnung. Wien: Johann Thomas Edlen von Trattner, 1769.

Hochedlinger, Michael – Tantner, Anton (izd.): »der größte Teil der Untertanen lebt elend und mühselig«. *Die Berichte des Hofkriegsrates zur sozialen und wirtschaftlichen Lage der Habsburgermonarchie 1770–1771*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 8. Innsbruck: 2005.

Literatura

Cvirn, Janez: *Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 30. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

Čeč, Dragica: Roparska vlačuga. Samopredstavitev in interpretacija predstavnikov revščine med kranjskimi elitami. *Acta Histriae* 17, št. 3, 2009, str. 559–586.

Čeč, Dragica: »Jo s hudim kaznovanjem opomniti, kje so meje častnosti«. Načini discipliniranja meščanskih hčera na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn*, *Kronika* 57, 2009, str. 175–194.

Čeč, Dragica: Pravni položaj in življenjske usode otrok revežev in revščini izpostavljenih otrok na koncu 18. In v začetku 19. stoletja. V: Aida Škoro Babić et alii (ur.), *Zgodovina otroštva*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, str. 217–230.

Evans, Mary: »Falling in Love with Love is Falling for Make Believe. Ideologies of Romance in Post-Enlightenment Culture«. V:

Mike Featherstone (ur.), *Love & Eroticism*. London, 1999, str. 265–293.

Golec, Boris: Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga Vrhnika in Gorenji Logatec. V: Sašo Jerše (ur.), *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem (Vojetov zbornik)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 105–137.

Jelovšek, Ernestina: *Spomini na Prešerna*. Ljubljana: L. Schwentner, 1903 (reprint: Celovec: Založba Wieser, 1997).

Kos, Dušan: *Zgodovina morale. 1. Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 10. Ljubljana: Založba ZRC, 2015.

Kos, Janez: Zapisnik gradbenih parcel in hiš ter posestnikov v katastrski občini Vrhnika 1824. *Vrhniški razgledi* 8, 2007, str. 180–189.

Kos, Janez: Prebivalci stare Vrhnike po popisu duš od leta 1834 do 1847. *Vrhniški razgledi* 11, 2010, str. 65–83.

Klasinc Škofljanec, Andreja: Ljubljanska policija od konca 18. stoletja do leta 1848. *Acta Histriae* 18, št. 3, 2010, str. 539–556.

Leben Seljak, Petra – Demšar, Alojz: *Knjiga hiš na Žirovskem. Naselja, hiše in njihovi lastniki na ozemlju predjožefinske župnije Žiri pred letom 1900*. Knjižnica Žirovskega občasnika 14. Žiri: Pegaz International, 2010.

Luhmann, Niklas: *Ljubezen kot strast. H kodiranju intimnosti*. Knjižna zbirka Temeljna dela. Ljubljana Krtina, 2011.

Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 1957.

Polajnar, Janez: »Pfuj! To je gerdo!« *K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva*. *Zgodovini.ce* 8. Celje: Zgodovinsko društvo, 2008.

Schmale, Wolfgang: *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450–2000)*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2003.

Sieder, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Suhadolnik, Jože – Anžič, Sonja: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega*

- arhiva Ljubljana. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, katalog. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.
- Suhadolnik, Jože – Budna Kodrič, Nataša: *Poljansko predmestje. Zgodovina in Arhitekturni oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, katalog. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2013.
- Verzeichniß der Hausinhaber in der Hauptstadt Laibach und den Vorstädten*. Laibach, 1782, 1798, 1800, 1802, 1805.
- Vogrincič, Ana: *Družabno življenje romana. Uveljavljanje branja v Angliji 18. stoletja*. Apes. Ljubljana: Studia humanitatis, 2008.
- Vrhovec, Ivan: Die erste Häusernumerierung Laibachs. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* 15, št. 5–6, 1902, str. 161–168.

Zusammenfassung

DAS WEIB DES RICHTERS VON VRHNIKA

Das Bild einer unschicklichen Liebe in der Frühzeit des Bürgertums

Mit Gründung der modernen Polizei im Jahr 1786 bzw. 1793 bekamen die Städte in den habsburgischen Ländern ein probates Mittel zur Kontrolle der Einheimischen und der Zugezogenen. Das Magistrat bzw. der Bürgermeister mussten im Rahmen ihrer Obsorge für die Sittenreinheit vorgeführte Müßiggänger, Dirnen und andere Kleinkriminelle verhören und bestrafen. Ende des 18. Jahrhunderts ordnete auch der Laibacher Bürgermeister nach den entsprechenden Verhören an, problematische Personen für mehrere Tage einzusperrern, während besondere Rückfalltäter in Zwangsarbeitsanstalten geschickt oder zu öffentlichen Arbeiten verpflichtet wurden. Dabei zeigte der Bürgermeister Verständnis für scheinbar anständige Frauen. Schwangere und Frauen mit Kleinkindern wurden nämlich meist mit der Auflage entlassen, sich eine Arbeit zu suchen.

Im Mai 1801 beabsichtigte Laibacher Bürgermeister Jožef Kokalj gegen die arbeitslose minder-

jährige Uršula Cerer aus Žiri in ähnlicher Art vorzugehen. Es stellte sich jedoch heraus, dass sie eine geordnete Wohnstätte hatte und sich und ihr Kind versorgen konnte. Daher folgte der Bürgermeister nicht der Forderung der Polizeidirektion, sie zu ihrem Vater zurückzuschicken, sondern gestattete ihr den Aufenthalt in der Stadt bis ihr Kind genesen war. Uršula gelang es jedoch, durch Änderungen ihres Wohnsitzes die Polizei zwei Jahre lang zum Narren zu halten. Die Stadtpolizisten erstatteten im Juli 1803 erneut Anzeige gegen Uršula und führten sie dem Bürgermeister vor. Der Grund war der gleiche wie beim ersten Mal, nämlich eine sittlich verdächtige Arbeitslosigkeit. Der indirekte Verdacht, dass sie eine Prostituierte war, wurde rasch entkräftet. Uršulas Aussage beim Verhör und die Aussagen anderer Beteiligten enthüllen die Lebensschicksale von Mädchen aus ärmlichen Verhältnissen und ihren begüterten Verführern. Ihr Liebesleben war allerdings nur insofern etwas Besonderes, als dass sie vom Marktrichter von Vrhnika, Janez Nepomuk Jurkovič, ausgehalten wurde, der ihr rund 30 Jahre älterer Erzieher, Ziehvater und gleichzeitig Liebhaber war. Obwohl sie in seinem Haus aufwuchs, bekam sie keine bessere Ausbildung als dies bei ihr Zuhause der Fall gewesen wäre, denn sie konnte im Jahr 1803 nicht einmal Lesen. Als sie im Dezember 1799 in Vrhnika schwanger wurde, schickte Jurkovič sie nach Ljubljana und zahlte für ihre Versorgung. Im Januar 1803 gebar sie dort noch ein zweites Kind von Jurkovič. Als sie und ihre Kinder bald darauf erkrankten, wurden sie von der Polizei aufgespürt.

Zur Nachsichtigkeit des Bürgermeisters trug diesmal Jurkovič' Fürsprache für Uršula bei, in der er ihr Verhalten mit Problemen in ihrer Jugend begründete, wobei er allerdings verschwie, dass er sie selbst aufgezogen hatte. Er bat darum, Uršula den Aufenthalt in der Stadt zu gewähren, da er ihre Versorgung zahlen wollte und sie sich eine Arbeit suchen sollte. Überzeugend war auch der Inhalt von fünf Briefen Jurkovič' aus den Jahren 1802 bis 1803, die ihr Verhältnis zeigen. Die Briefe, die die physischen Kontakte zwischen den Liebhabern ersetzten, wurden der leseunkundigen Uršula von der Hausmeisterin vorgelesen. Jurkovič' Briefe enthüllen nicht nur die liebstechnischen Dinge und Zusammenkünfte, sondern auch seine tiefe Liebe und Sorge für die Familie. Jurkovič versprach Uršula

zwar keine Heirat, denn er war bereits verheiratet, sah sie jedoch nicht nur als einfache Konkubine. Innerhalb der kleinbürgerlichen Paradigmen waren solche ausgehaltene Liebhaberinnen mit ihren Patronen durch mehr als nur Sex verbunden, auch wenn sie nicht unter demselben Dach lebten.

Jurkovič' Verhältnis zu Uršula war bereits vom Geist der neuen Zeit, der Romantik, geprägt, die völlig anders war als der Spätbarock mit seinen öffentlichen Repräsentationen von Konkubinen. Die bürgerliche Moral und neue Schicklichkeitsregeln waren im Entstehen. Die bürgerliche Familie galt als Heiligtum, das nicht durch freie Liebe entehrt werden sollte. Die erotische Liebe war formal nur an das Eheleben gebunden, beeinflusste aber auch die Treue im Konkubinat. Unzufriedenen blieb zur Liebeserfüllung nur die Zuflucht zur Prostitution, bei vermögendere Männern auch zu Dienerinnen. Die Doppelmoral war beim mittleren und höheren Bürgertum am stärksten verbreitet, das hohe Prinzipien beschwor, im Privatleben aber genau umgekehrt handelte. Die Freiheit der Liebe verschwand nicht aus der Öffentlichkeit, wurde aber nur bei ledigen Männern toleriert. Jurkovič war hingegen verheiratet.

In seinen Briefen zeigte Jurkovič im Übrigen ein beschützendes Verhalten gegenüber der jungen Uršula. Er legte ihr ein anständiges Leben nahe und empfahl ihr, neuen Bekanntschaften aus dem Weg zu gehen. Er wusste nämlich, dass sie kein naives Mädchen mehr war, sondern eine erwachsene Frau, die neuen Bekanntschaften nicht abgeneigt war und auch andere Meinungen als seine in Betracht zog. Das zeigte sie allein dadurch, dass sie ohne sein Wissen eine neue Wohnung suchte.

Jurkovič hat sich nie scheiden lassen und hat die ehebrecherische Beziehung mit Uršula nie legitimiert. Nach ihrer erzwungenen Umsiedlung und dem Verbot des Kontakts zu ihm sorgte er wahrscheinlich noch einige Zeit für sie und die Kinder, blieb jedoch selber in Vrhnika. Uršula musste sich dem Leben alleine stellen. Sie heiratete niemanden anderen. Mit ihrem einzigen überlebenden Sohn lebte sie noch im Jahr 1807 bei einem Laibacher Bäcker als Magd, danach verlieren sich alle ihre Spuren.

Schlagwörter: Ehebruch, Konkubinat, Liebe, bürgerliche Moral, Minderjährige, 18./19. Jahrhundert, Ljubljana, Vrhnika